

Barbara Predan

SVETОВИ (NEUVRŠČENIH) SKUPNOSTI OBLIKOVANJA*

Raziskovanje slovenskega oblikovanja v kontekstu neuvrščene-
nosti nas, grobo gledano, vodi v dve smeri. Prva nas pelje
na Zahod, na globalni Sever, tja, kamor so bile oči slovenskih oblikovalcev in
oblikovalk vedno veliko bolj zazrte. Obenem pa tudi pogled, usmerjen na globalni
Jug, na področju oblikovanja in arhitekture ni povsem zanemarljiv. Tam namreč
najdemo tiste arhitekta in oblikovalce, ki so tja odhajali na podlagi mednarodnih
gospodarskih sporazumov z neuvrščeni državami.²⁸⁴ V Jugoslaviji smo imeli
v tistem času poseben odbor za kulturne odnose s tujimi državami, ki je – kot je
zapisala Bojana Piškur – »organiziral razstave zunaj jugoslovanskih meja«, pri
čem so se »izmenjave nanašale na vse ravni kulturne produkcije«. Pri tem je
še dodala, da so imeli »arhitektura, urbanizem in industrijsko oblikovanje pose-
ben, nekoliko drugačen status in so veljali za državno podprte nosilce novih
modernističnih teženj, združljivih z idejo ustvarjanja nove socialistične druž-

DOI: 10.51938/vpogledi.2022.25.8

* Prispèvek je rezultat raziskovalnega projekta J7-2606, Modeli in prakse mednarodne kulturne izmenjave Gibanja neuvrščeni: raziskovanje prostorsko-časovnih kulturnih dinamik, ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS).

284 SI AS 1140, šk. 19/425, Zvezni izvršni svet SFRJ – Alžirija, 1984; 20/459, ZAMTES Ljubljana – Irak – Realizacija Sporazuma o sodelovanju na področju, 1985; 20/474, Zvezni ZAMTES – Severni Jemen – prosvetno kulturno sodelovanje, 1983.

be«. ²⁸⁵ Slednje dokazujejo tudi arhivski zapisi, ki med drugim razkrivajo, da so arhitekti, urbanisti in industrijski oblikovalci v neuvrščeni državi med drugim pomagali vzpostavljati študijske programe, predavali na visokošolskih ustanovah ter precej načrtovali in gradili v praksi. ²⁸⁶

Povedano drugače, poziciji delovanja slovenskih oblikovalcev na globalnem Severu in globalnem Jugu ne bi mogli biti bolj diametralno nasprotni. Pri prvi se je odražala želja po priznanju in aktivni vključitvi s strani tako imenovanega *naprednega* Drugega, drugi je bilo odobravanje več kot očitno položeno že v zibko, vnaprej priznana pozicija tistega, ki znanje ima in ga *nesebično* deli. Pri čemer pa, po mnenju Bojane Piškur, deljenje znanja na jugoslovanski strani ni bilo razumljeno kot želja po civiliziranju drugih (kar je bilo pogosto v naravi »razvitega in naprednega« Zahoda), ²⁸⁷ temveč je Jugoslavija »ohranjala podobo kulture/države, ki ima cilj, da se drugim pomaga uveljaviti v vlogi, ki jo je treba šele ustvariti in jasno določiti«. Piškur slednje označi za paradigmo »starejšega brata, ki pa je z današnje perspektive prav tako problematična«. ²⁸⁸

Kljub mestoma nelagodnim pozicijam in ob nenehnem iskanju ravnovesja je treba poudariti, da se strokovno delo na globalnem Severu in na globalnem Jugu za slovenske oblikovalce in arhitekete v času članstva v gibanju neuvrščeni med seboj ni izključevalo. Zgovoren primer je oblikovalka in arhitektka Janja Lap, ²⁸⁹ ki se je v začetku šestdesetih let dvajsetega stoletja s štipendijo Britanskega sveta pridružila raziskovalni ekipi na londonski šoli Royal College of Art. Dve leti po prihodu v London se je preselila v Sheffield, kjer je v letih 1967–1977 predavala na oddelku za arhitekturo tamkajšnje univerze. Med letoma 1973 in 1975 je predavala tudi na znameniti Architectural Association School of Architecture v Londonu (AA). Po vrnitvi v Slovenijo se je leta 1979 za deset let zaposlila v Iskri kot industrijska oblikovalka za področje elektrooptičnih naprav. Tam je med drugim načrtovala vsaj en (do sedaj odkrit) projekt za neuvrščene države. Gre za oblikovanje interierja centra za usposabljanje v Libiji, ki ga je leta 1984 načrtovala in izvedla za libijsko vojsko. Poleg oblikovanja pohištva je interier omenjenega centra vključeval tudi sodobno računalniško in elektrooptično opremo podjetja Iskra. Tik pred razpadom Jugoslavije pa je Janja Lap na podlagi enega zadnjih sporazumov z neuvrščeni državami predavala tudi na Fakulteti za arhitekturo Univerze v Mosulu v Iraku. ²⁹⁰

²⁸⁵ Piškur, *Južna ozvezdja*, str. 10.

²⁸⁶ SI AS 1140, šk. 20/453, Zimbabve – angažiranje slovenskih strokovnjakov, 1987–1988; šk. 20/468, ZAMTES Ljubljana – Irak; šk. 36/707, ZAMTES Ljubljana – ILO – roster slovenskih kandidatov, 1985.

²⁸⁷ Messell, *Globalization and Design Institution*, str. 91.

²⁸⁸ Piškur, *Južna ozvezdja*, str. 13–14.

²⁸⁹ ANJ, osebni arhiv oblikovalke Janje Lap, ki zajema obsežno zbirko osebnih dokumentov, skic, načrtov, rokopisov in tipkopisov, fotografij in izdelkov.

²⁹⁰ SI AS 1140, šk. 20/468, ZAMTES Ljubljana – Irak: Angažiranje univerzitetnih predavateljev – Janja Lap, 1989.

Kljub izjemno barvitemu poklicnemu delovanju oblikovalke Janje Lap se bo pričujoča razprava osredotočila na tako imenovani neuvrščeni vstop slovenskih oblikovalcev v mednarodni prostor oblikovanja. Besedilo bo osvetlilo primer, kako so jugoslovanski oblikovalci – predvsem slovenski industrijski oblikovalec Saša. J. Mächtig – na temelju jugoslovanskega gibanja neuvrščeni in delavskega samoupravljanja v sedemdesetih letih dvajsetega stoletja v ICSID, mednarodni svet združenj industrijskih oblikovalcev, pripeljali idejo decentralizacije in preizpraševanje epistemičnega kolonializma ter izpostavili vlogo participacije in pomen upoštevanja glasov s tako imenovane periferije oblikovanja. Izbrani primer bo pokazal, kako so slovenski oblikovalci sovplivali na delovanje enega najpomembnejših mednarodnih oblikovalskih združenj v tistem času.

ZAČETKI PROFESIONALIZACIJE SLOVENSKEGA OBLIKOVANJA

Profesionalizacijo slovenskega oblikovanja je zaznamoval čas po koncu druge svetovne vojne, čas pospešene povojne obnove in načrtne industrializacije družbe. Nacionalizacija in združevanje proizvodnih obratov v večje tovarne, ki so služile za množično proizvodnjo, sta zahtevala drugačen razvoj s spremenjenimi pristopi in rezultati. Med oblikovalci in arhitekti, ki so se zelo zgodaj zavedeli pomena industrijskega oblikovanja, je bil Edvard Ravnikar, profesor arhitekture na takratni Tehniški fakulteti. Ravnikar je že leta 1948 začel med arhitekturnimi študenti in študentkami dvigovati zavest o nujnosti vzpostavljanja pogojev za razvoj, oblikovanje in proizvodnjo kakovostnejših vsakdanjih izdelkov, skupaj z željo po vključevanju na novo oblikovanih kakovostnih izdelkov v industrijsko proizvodnjo. Številne izdelke, ki jih je povojna industrija pošiljala na trg, so mladi arhitekti kritično ocenili kot neprimerne za sodobni tip stanovanj.²⁹¹ Med pomembnejše kritike je sodil tudi France Ivanšek, urednik revije *Arhitekt*, ki je že leta 1951 zapisal, da »oblikovanje industrijskih predmetov postaja zelo važno tudi pri nas, kjer industrializiramo našo zastarelo produkcijo in ustvarjamo popolnoma nove industrije. Naša industrija izdeluje danes že toliko predmetov, ki jim manjka kvalitetna forma, da postaja poglobitev v študij oblikovanja produktov naše industrije – pa tudi obrti – eno osnovnih vprašanj dviga kvalitete naših izdelkov.«²⁹² Izstopajoč primer kakovostnega oblikovanja je bila v začetku petdesetih let dvajsetega stoletja tovarna Stol, ki je leta 1952 kot prva v takratni

291 Ivanšek, I. razstava pohištva v Ljubljani: dobra lekcija za proizvajalce in oblikovalce, str. 28–32.
Arnautović, Dvoje letnic, dve razstavi pohištva, str. 24–25.

292 Ivanšek, Oblikovanje v industriji, str. 28.

Jugoslaviji zaposlila profesionalnega oblikovalca, njej pa so nato sledile še druge, med njimi Iskra in Gorenje.

Ob povedanem pa je treba ključ za razumevanje jugoslovanske poti v industrializacijo, tlakovane s socializmom, iskati še v aktivni integraciji družbe z namenom vzpostavljanja alternative prevladujoči ideologiji časa: blokovski delitvi sveta in posledični hladni vojni. Po informbirojevskem sporu leta 1948 so Jugoslovani zavrnilo obe blokovski različici, tako ideologijo zahodnega kapitalizma kot tudi vzhodni, državni tip socializma. Problem prvega so prepoznavali v tem, da integracijo družbe v kapitalizmu izvaja predvsem trg, z delno pomočjo države. V centralnoplanskih socialističnih družbah pa jih je zmotilo, da to integracijo opravlja predvsem država, deloma pa tudi trg.²⁹³ Zato je Jugoslaviji v petdesetih in predvsem v šestdesetih letih dvajsetega stoletja pot onkraj blokovske politike v mednarodnih odnosih utrlo neuvrščeno gibanje, tako imenovana politika mirnega sobivanja;²⁹⁴ na področju sociologije dela pa so alternativo gradili na socialističnem samoupravljanju. Vse naštetu je bilo ključno tudi za nadaljnjo profesionalizacijo in razvoj slovenskega oblikovanja. Pospešena in načrtna industrializacija države je z osamitvijo po letu 1948 jugoslovansko industrijo prisilila v razvoj lastnih izdelkov, kar pa je hkrati tvorilo temelj profesionalizaciji industrijskega oblikovanja. Zato petdeseta leta dvajsetega stoletja v slovenskem oblikovanju veljajo predvsem za pionirska, šestdeseta pa že označujemo za čas institucionalizacije.

RAZVOJ NACIONALNIH IN MEDNARODNIH STROKOVNIH ORGANIZACIJ NA PODROČJU OBLIKOVANJA

Leta 1951 je nastalo Društvo oblikovalcev Slovenije (DOS) – prvotno je bilo poimenovano Društvo likovnih umetnikov uporabne umetnosti Slovenije.²⁹⁵ Prav tako v petdesetih letih dvajsetega stoletja je v Zagrebu (v okviru Društva likovnih umetnikov uporabne umetnosti) začel delovati Studio za industrijsko oblikovanje (SIO). Podobno tudi v Beogradu, v okviru tamkajšnjega društva.²⁹⁶ To so bili prvi koraki na poti k profesionalizaciji discipline oblikovanja v Jugoslaviji. A pravi razmah profesionalnih institucij na področju oblikovanja se je zgodil v šestdesetih letih. V obravnavanem času je pri Zvezi društev uporabnih umetnikov in oblikovalcev Jugoslavije (SULUPUDJ) začel delovati Sekretariat za

293 Kavčič, *Sociologija dela*, str. 325.

294 Prashad, *The Darker Nations*, str. 96.

295 DOS – *Društvo oblikovalcev Slovenije*.

296 Keller, *Dizajn*, str. 110.

industrijsko oblikovanje (SPID YU).²⁹⁷ SPID YU je organizacijsko veljal za tipičen primer policentričnosti in samoupravljanja. Zveza je združevala republiška društva oblikovalcev, ki so nastala v letih 1951–1953.

Leta 1961²⁹⁸ je SPID YU postal član na začetku omenjenega mednarodnega združenja ICSID, ustanovljenega leta 1957 v Parizu. Ustanovili so ga evropski in ameriški oblikovalci, da bi izboljšali poklicni status oblikovalcev, spodbudili sodelovanje med industrijskimi oblikovalci po vsem svetu in vzpostavili poenotene mednarodne standarde za opravljanje poklica na področju oblikovanja.²⁹⁹ Podobno kot pri nas so tudi v Evropi in Ameriki sprva nastajale nacionalne oblikovalske organizacije. V želji po rasti in ob vedno večjem zanimanju za internacionalizacijo oblikovanja so v mednarodnem prostoru vznikale prve oblikovalske konference, revije in nato mednarodne organizacije.³⁰⁰ Ustanovitev združenja ICSID (International Council of Societies of Industrial Design) je od vsega začetka spremljala retorika kulturnega internacionalizma, ki bo tvoril čezmejne mostove razumevanja, a so se, kot opozarja Tania Messell, že na samem začetku, ob oblikovanju njegovih ciljev in načinov delovanja, pojavila trenja – največkrat kot posledica neposrednih politik hladne vojne, premočnih lokalnih agend in nasprotujočih si oblikovalskih ideologij.³⁰¹

Na razgreto mednarodno prizorišče je Sekretariat za industrijsko oblikovanje (SPID YU) leta 1961 vstopil z jasno željo po internacionalizaciji jugoslovskega oblikovanja. Odločitev zanj je bila po mnenju Saše J. Mächtiga nedvomno zgrajena tudi na »mednarodni kredibilnosti Jugoslavije, saj si je s Titovo izvirno mednarodno politiko gradila dober image. 1. konferenca neuvrščeni v Beogradu leta 1961 je bila, v svetovnem merilu, odmeven in velik mednarodni uspeh. Na krilih takšnih uspehov pa se je dalo marsikaj postoriti tudi na kulturnih in drugih področjih, s precejšnjo možnostjo za uspeh.«³⁰² Med te uspehe sodi tudi prvi mednarodni bienale industrijskega oblikovanja (BIO). Ustanovljen je bil v Ljubljani zgolj tri leta po pristopu k mednarodni organizaciji ICSID. Odličnost in mednarodno odmevnost prvih dveh bienalov so s sodelovanjem v žiriji in konzultantskem svetu potrdila v tistem času izjemna imena svetovnega oblikovanja: Misha Black, Wim Crouwel, Gillo Dorfles, Charles Eames, Tomás Maldonado, Paul Reilly, Henri Viot in Marco Zanuso.³⁰³ Leta 1966 je umeščenost slovenskega grafičnega oblikovanja na mednarodni zemljevid podkrepil tudi

297 Prav tam, str. 115.

298 V analiziranih besedilih so sicer pojavljajo različne letnice, največkrat pa se navaja letnica 1961 (predvsem v povezavi z 2. kongresom ICSID v Benetkah leta 1961).

299 Messell, *Design Across Borders*, str. 131.

300 Woodham, *Twentieth-Century Design*, str. 176.

301 Messell, *Design Across Borders*, str. 131.

302 Mächtig, *Ravnikar in design*, str. 257.

303 Gnamuš, ur., *Katalog BIO*, str. 12 in 24.

mednarodni svet združenj društev grafičnega oblikovanja ICOGRADA (International Council of Graphic Design Associations). Ta je bil ustanovljen le tri leta prej v Londonu, svoj drugi kongres pa so organizirali v Sloveniji, na Bledu.

Bodoči najaktivnejši člani slovenskega društva oblikovalcev so se že v času študija oblikovanja in arhitekture v začetku šestdesetih let dvajsetega stoletja redno odpravljali na študijska izpopolnjevanja in mednarodne kongrese v tujini;³⁰⁴ sprva kot poslušalci, kasneje pa kot aktivni delegati jugoslovanskega združenja oblikovalcev. Po svoji prodornosti in pronicljivosti je med njimi kmalu začel izstopati že omenjeni Saša J. Mächtig, izredno ambiciozni slovenski industrijski oblikovalec.

METAMORFOZE

Mächtig je v slovenski strokovni in splošni javnosti znan predvsem po svojem rdečem kiosku K67 s konca šestdesetih let ter kot pedagog in soustanovitelj Oddelka za oblikovanje na Akademiji za likovno umetnost leta 1984. V veliki meri neznana pa sta njegovo publicistično delo in tudi redno mednarodno udejstvovanje. Fokus pričujoče razprave bo na slednjem, pri čemer ni zanemarljivo, da je kustosinja Maja Vardjan v podrobni analizi tudi kiosk K67 prepoznala kot rezultat edinstvenega geopolitičnega konteksta, medprostora med Vzhodom in Zahodom. Opredelila ga je kot rezultat razmeroma nevtralnega ozemlja, ki je omogočalo »soočanja in medsebojne kulturne izmenjave obeh smeri«.³⁰⁵ Vse naštetu se je po mnenju Vardjanove prepletlo v Mächtigovo najbolj znano delo, v njegov specifični jezik poznega modernizma. Ta objekt je – sledeč Ravnikarjevi teoriji modernega predmeta – »zložljiv, razstavljiv in sposoben transformacij ter pomeni strukturo v razvoju«.³⁰⁶ Opis, ki v prenesenem pomenu nedvomno velja tudi za delovanje slovenskih oblikovalcev v mednarodnih organizacijah.

V kontekstu pričujoče razprave izstopa sredina sedemdesetih let dvajsetega stoletja. Takrat je Saša J. Mächtig napisal besedilo z naslovom *Metamorfoze 2*.³⁰⁷ Gre za svojevrstno nadaljevanje besedila z naslovom *Metamorfoze*,³⁰⁸ ki ga je Mächtig objavil v reviji *Sinteza* leta 1969. V kratkem eseju s konca šestdesetih se je ukvarjal s preizpraševanjem vloge arhitekture v družbi, iskanjem njenega sodobnega duha v povezavi z industrijskim in znanstvenim delom. Vse naštetu je dopolnil z izbranimi podpoglavji (vloga kibernetike, družbe, narave), ki po

304 Vardjan, ur., *Saša J. Mächtig: sistemi, strukture, strategije*.

305 Vardjan, *Metamorfoze sistema Kiosk K67*, str. 42.

306 Prav tam. Prim. Ravnikar, *Design*.

307 MAO, Mächtig, *Metamorfoze 2*.

308 Mächtig, *Metamorfoze*.

njegovem kažejo pot nadaljnjemu razvoju (predvsem pa nujnemu posodobljajnju) področja arhitekture. Smernice je iskal v radikalnih scenarijih bivanja in svojstvenega razvoja mest, kar je nenehno podčrtaval z uspehom pristanka na Luni in drugimi primeri tehnološkega napredka v letalski in avtomobilski industriji.

Skupni imenovalec obeh besedil, tako članka *Metamorfoze* iz leta 1969 kot *Metamorfoz 2* iz leta 1974, je bil nedvomno močan vpliv Buckminstra Fullerja, predvsem njegovega razumevanja okoljske problematike (imamo le en svet z izginjajočimi viri in grozečo moro onesnaženja).³⁰⁹ Besedilo iz sredine sedemdesetih let pa se naslanja še na idejo E. F. Schumacherja o tem, da smo dosegli tisti trenutek v razvoju, ko je treba vse ponovno premisliti in preoblikovati,³¹⁰ na družbeno teorijo Victorja Papaneka (oblikovati je treba za resnične potrebe ljudi),³¹¹ pa tudi na ideje italijanskega antidizajna (nasprotovanje potrošniški družbi in kapitalu, ki čezmerno diktira oblikovalske odločitve in oblikovalce postavlja v vlogo služabnikov).³¹² Za razliko od prvega eseja, ki se je ukvarjal predvsem z vlogo arhitekture v družbi, je referat iz sedemdesetih let veliko bolj političen in kritičen do širše družbe. Če citiram Mächtiga: »Referat temelji na jugoslovanskih stališčih do svetovnega procesa družbene in nacionalne emancipacije in demokratizacije mednarodnih odnosov ter v tej zvezi z novo vlogo oblikovalske stroke v sodobni družbi.«³¹³ Mächtig je v besedilu *Metamorfoze 2* izpostavil predvsem nujnost aktivne vzpostavitve participacije v oblikovanju:

»Spoznanje o potrebnosti interdisciplinarnega pristopa, sodelovanja s politiki (*decision makers*) in participacija bodočih uporabnikov, lahko preusmeri prizadevanja k učinkovitim rezultatom. V takem sestavu lahko oblikovalec v današnjem spreminjajočem se svetu odigra veliko pomembnejšo in družbeno odgovornejšo vlogo, kot pa je bilo mogoče klasičnemu oblikovalcu (*form-giver*), ki je bil odvisen od /.../ tržišča v industrializiranih deželah in od bogatega naročnika.«³¹⁴

Na tem mestu je pomembno izpostaviti, da avtorji, ki raziskujejo polje soustvarjanja, participacije in sooblikovanja – izhajajoč iz ekonomskih praks zadružništva in drugih soupravljaljskih in samodoločujočih praks devetnajstega in dvajsetega stoletja – začetke vstopa omenjenih tem na področje oblikovanja umeščajo prav v sedemdeseta leta dvajsetega stoletja. Večina jih zametek participatornega oblikovanja prepoznava v skandinavskih delavskih bojih³¹⁵ in še danes

309 Fuller, *Priročnik za vesoljsko ladjo Zemlja*.

310 Schumacher, *Small is Beautiful*.

311 Papanek, *Design for the Real World*.

312 Ambasz, ur., *Italy: The New Domestic Landscape*.

313 MAO, Mächtig, *Kronologija dogodka*, str. [1].

314 MAO, Mächtig, *Metamorfoze 2*, str. 22.

315 Gl. Bødker, *Creating Conditions for Participation*, in Greenbaum and Loi, *Participation, the camel and the elephant of design*.

izredno pomembni referenčni točki, konferenci z naslovom *Design Participation*, ki jo je v Manchesteru leta 1971 organiziralo združenje Design Research Society.³¹⁶ Začetke oblikovanja, ki v središče postavlja uporabnika, pa avtorji besedil pripisujejo političnemu aktivizmu gibanj za človekove pravice³¹⁷ in ga označujejo za »s strani Amerike spodbujen fenomen«, pri katerem uporabnikom načrtno omogočimo vpliv na proces oblikovanja.³¹⁸ Čeprav je Mächtigt s svojim aktivnim delovanjem neposredno pripomogel k uveljavljanju pomena participatornih praks v oblikovanju, pa v aktualni zgodovini participatornega oblikovanja jugoslovanski prispevek ostaja spregledan. In to kljub temu – kot bomo pokazali v nadaljevanju – da so sledi njegovega delovanja še vedno vidne.

Mächtigt je referat *Metamorfoze 2* prvič javno predstavil na konferenci angleške organizacije DIA v Dubrovniku jeseni leta 1974. Leto kasneje je bil referat sprejet tudi na 9. kongres ICSID v Moskvi. Z njim je avtor želel mednarodni skupnosti ponuditi iztočnice »za obravnavo konkretnih vprašanj o vlogi stroke v okviru jugoslovanske samoupravne družbene teorije in prakse«.³¹⁹ Ko pa je prišel na kongres v Moskvo, mu predstavitve besedila v sklopu »Oblikovanje in državna politika« – neuradno zaradi oznake, da gre za preveč politično besedilo, uradno pa zaradi pomanjkanja časa – niso omogočili. Po Mächtigtovem zapisu z naslovom *Kronologija dogodka* je na kongresu k njemu pristopil Vladimir Zinčenko, namestnik direktorja znanstvenoraziskovalnega inštituta za industrijsko oblikovanje VNIITE takratne Sovjetske zveze, in »intervenal v zvezi z delom teksta, ki omenja Vietnam, Češkoslovaško in Velikega Brata«.³²⁰ Opozoril naj bi ga, da kongres ni političnega značaja, referat pa je zelo političen, in da si, ker kongres podpirajo politiki, organizatorji ne želijo komplikacij.³²¹ Mächtigt z razvojem dogodkov ni bil zadovoljen in je glasno protestiral tako pri lokalnih organizatorjih kongresa kot pri mednarodni organizaciji ICSID. Kljub protestu mu ni uspelo stopiti na govorniški oder.

Razloge za takšno odločitev organizatorjev moramo verjetno iskati v dogodkih pred začetkom moskovskega kongresa. Kot je zapisal Dmitrij Azrikan, so na inštitutu VNIITE ves čas priprave 9. kongresa ICSID na temo »oblikovanje za ljudi in družbo« vzorno sodelovali z državnim odborom za znanost in tehnologijo. Kljub temu pa je pred začetkom kongresa prišlo do prepovedi odprtja multimedijske razstave v eni najprestižnejših moskovskih dvoran, koncertni dvorani »Rusija«. Na že postavljeni razstavi so oblikovalci iz VNIITE želeli na šestnajstih

316 Cross, ur., *Design Participation*.

317 Gl. Sanoff, Three Decades of Design and Community, in Luck, What is it that makes participation in design participatory design?

318 Sanders in Stappers, Co-creation and the new landscapes of design, str. 5.

319 MAO, Mächtigt, *Kronologija dogodka*, str. [1].

320 Prav tam.

321 Prav tam, str. [1–2].

velikih zaslonih predstaviti vlogo industrijskega oblikovanja v vsakdanjem življenju, izpostaviti njegovo vseprisotnost in vpliv na kakovost bivanja. A kot je zapisal Azrikan, je

»nekaj dni pred začetkom kongresa v odboru nenadoma zavlada skrivnostna panika. Čeprav je bilo že vse organizirano, postavljeno in pripravljeno za predstavitev, je bilo nenadoma v celoti vse prepovedano, vključno z diapozitivi, ki naj bi podpirali predstavitve [sovjetskih] panelistov. Prepoved je prišla brez pojasnil in sovjetski del kongresa je bil v hipu spremenjen v dolgočasen birokratski format. Med svojo predstavitvijo sem nekaj stvari poskušal narisati z markerjem na kos papirja, saj so bili vsi moji diapozitivi zaklenjeni.«³²²

Azrikan je v tem prepoznal jasen signal takratne sovjetske oblasti oblikovanju. Politika ga je očitno prepoznala kot potencialno nevarnega, saj je v svoje delovanje vpletalo družbene spremembe na kulturnem in gospodarskem področju. V kolikšni meri je bila s situacijo in dogajanjem seznanjena jugoslovanska delegacija oblikovalcev, iz Mächtigove Kronologije dogodka ni razvidno. Glede na kritike o pomanjkljivi organizaciji kongresa in označitvi, da so bili referati vzhodnoevropskih delegatov »bodisi zavrti, bodisi nekvalitetni«,³²³ je mogoče domnevati, da jim politični pritiski iz ozadja niso bili zares znani. Tudi v kritiki Goroslava Kellerja zasledimo le kratko opazko, da se je v Moskvi odvil zaspan kongres, brez pravih diskusij, reakcij in nesoglasij.³²⁴ Ne glede na vse je bil prav ta dogodek ključen za vse nadaljnje Mächtigove korake in aktivno sodelovanje na mednarodnih dogodkih organizacije ICSID.

DELOVNA SKUPINA ZA »PRIHODNOST IN STRUKTURO ICSID«

Mächtig se je ponovno oglasil že leta 1976, na IX. generalni skupščini organizacije ICSID v Bruslju. Iz zapisnika skupščine je jasno razvidno, da je bil nastop jugoslovanskih delegatov več kot očitno vnaprej premišljen in dobro pripravljen. Kot delegate iz neuvrščene države je takratne akterje jugoslovanskega združenja oblikovalcev SPID YU zmotila pretirano centralistična ureditev mednarodne organizacije. Posledice takšne ureditve so prepoznali v izgubljenih regionalnih mnenjih manj razvitih držav sveta. Hkrati pa je Mächtig – izhajajoč iz referata *Metamorfoze 2* – na skupščini glasno zagovarjal, da se mora Zahod začeti zavedati, »da ni modela, po katerem bi enostavno prenašali izkušnje in pravila iz ene stroke ali ene dežele v drugo«.³²⁵

322 Azrikan, VNIITE, str. 64.

323 MAO, Mächtig, Kronologija dogodka, str. [3].

324 Keller, Kongres bez freed-backa, str. 19.

325 MAO, Mächtig, *Metamorfoze 2*, str. 20.

Podobno glasne kritike so v sedemdesetih in osemdesetih letih dvajsetega stoletja začele prihajati tudi s strani posameznih držav Latinske Amerike. Z ustanovitvijo združenja ALADI (Asociación Latinoamericana de Diseño) leta 1978 se je pritisk na pretirano centralistično ureditev organizacije ICSID še okrepil.³²⁶ Kot je pojasnila Tania Messell, se je ICSID, spodbujen s strani organizacije UNIDO (United Nations Industrial Development Organisation), v sedemdesetih letih načrtno širil z aktivnim priključevanjem držav v razvoju. A glavni problem se je hitro pokazal v tem, da si je ICSID svoje sodelovanje s temi državami poenostavljeno predstavljal kot tvorjenje konzorcija mednarodnih strokovnjakov, ki bodo »omogočili implementacijo tujih proizvodnih smernic v velika in mala podjetja«. ³²⁷ Razglasili so se za nosilca znanja in napredka. Za tistega, ki želi in lahko pomaga, a jih pri tem poznavanje celostne situacije dejansko ni zanimalo. Slednje je razvidno iz zapisnika izvršnega odbora ICSID iz leta 1970. Glavna sekretarka organizacije Josine des Cressonnières je razloge za diseminacijo pomoči državam v razvoju med drugim pojasnila takole:

»Edina utemeljitev na strani organizacije ICSID je pomoč. Pomagati moramo z vsemi viri in sredstvi, naslanjajoč se na mednarodni status organizacije ICSID, saj ji ta omogoča: A) izmenjavo in informacije (kar lahko izvajamo bolje kot kdorkoli), B) vzpostavitev pomoči naprednejših držav, tistih, ki pomoči ne potrebujejo več (na primer Švedske), tistim, ki jo akutno potrebujejo.«³²⁸

Ta nekritični pogled, ki je uniformno sledil napotkom organizacije UNIDO o nujnosti osredotočanja na industrijski razvoj, je v slepi zaverovanosti v svojo prav načrtno ignoriral širše družbene, kulturne in izobraževalne učinke takšnega delovanja. Prav zadnje pa so tudi nekateri aktivni člani organizacije ICSID iz razvitih držav v sedemdesetih in v začetku osemdesetih let začeli glasno kritizirati. Pojavljali so se pozivi, da je treba prenehati delovati za tako imenovano periferijo in začeti delati z njo, saj lahko zgolj sodelovanje pripelje do tehnološke neodvisnosti.³²⁹ Med kritiki so izstopali Gui Bonsiepe, Victor Papanek, Paul Hogan³³⁰ in tudi Saša J. Mächtig. Slednji je na omenjeni IX. generalni skupščini v Bruslju podal dva predloga: 1) v statutu organizacije ICSID je treba pripraviti podlago, ki bo v izvršnem odboru zagotovila mesto predstavniku iz tako imenovanih držav v razvoju; 2) vzpostavi naj se delovna skupina, ki bo raziskala vprašanja participacije in samoupravljanja. Predlog je dodatno utemeljil:

326 Buitrago-Trujillo, *The Siege of the Outsiders ALADI*, str. 55.

327 Messell, *Globalization and Design Institutionalization*, str. 89.

328 UBDA, št. 6, ICD/04/1, Minutes ICSID Executive Board Meeting, 17–18 January 1970.

329 Bonsiepe, *Precariousness and Ambiguity*, str. 13.

330 Messell, *Globalization and Design Institutionalization*, str. 92–93.

»Zavedamo se, da naš profesionalni učinek v družbi ni tako močan, kot bi lahko bil. /.../ Do danes nam ni uspelo razviti primernih metod participacije, pa čeprav so metode interdisciplinarnosti nekaj vsakdanjega. Ne glede na to so te metode še vedno preveč profesionalno orientirane. Naša naloga je najti nove poti ter razviti metode, ki bodo v oblikovalskem procesu omogočale participacijo načrtovalcev, oblikovalcev in uporabnikov na vseh ravneh. Predlagam ustanovitev nove delovne skupine, ki se bo ukvarjala s problemi in metodami participacije ter samoupravljanja.«³³¹

Takšen princip urejanja naj bi po Mächtigovih besedah »vedno bolj postajal predmet zanimanja v Skandinaviji, Veliki Britaniji, nekaterih državah Latinske Amerike, medtem ko je v Jugoslaviji omenjeno implementirano kot del družbenopolitičnega sistema«.³³² Mächtig je torej že v sredini sedemdesetih letih dvajsetega stoletja na številnih mednarodnih dogodkih pozival k večji participaciji oblikovalcev, odločevalcev in uporabnikov na vseh ravneh. Pozival je k razumevanju, da je treba prenehati zanikati skupni svet in da je treba zadeve vseh (tudi tiste iz držav v razvoju) obravnavati kot zadeve skupnosti. Pozival je k razvoju metod, ki bodo spodbujale interdisciplinarnost, decentralizacijo, participacijo, sodelovanje in samoupravljanje. Besede in pristopi, ki bi jih z le nekaj posodobitvami brez težav umestili v današnji, »novi« čas. Četudi se zdi, da »novi« časi *ne dopuščajo* več idej samoupravljanja in neuvrščeni, pa pravzaprav vidimo, da so današnja iskanja alternativ trenutnemu ekonomskemu sistemu v smeri sodeljenja, sodelovanja in soustvarjanja z vsemi deležniki v procesu pravzaprav v nove termine preoblečene ideje, ki so v družbi bodisi že bile vzpostavljene ali pa je stroka o njih razpravljala že velikokrat prej. Jacques Rancière bi ponavljajoče se dogajanje najverjetneje označil za reciklažo starih idej modernosti, ob tem, da vse stare strukture ostajajo točno tam, kjer so že bile:

»Tako imenovana 'velika pripoved' modernosti ni bila odpravljena – njeni elementi so bili reciklirani. Kar se je zgodilo, ni proces erozije oblasti, konfliktov in verjetij, ki se izteka v sredinsko stanje mirne vladavine in ideološkega konsenza, temveč aktivni poskus konstruiranja reda dominacije, ki se bo sposoben ubraniti vsakršnega odpora in opraviti z vsakršno alternativo, saj se predstavlja kot samoumeven in neizbežen. Naš čas torej ni 'čas-potem', ampak 'proti-čas'. Evolucija, ki smo ji bili priča zadnja tri desetletja, je strogo rečeno intelektualna protirevolucija.«³³³

Morda na podlagi tega lažje razumemo, zakaj je bilo omenjeno Mächtigovo delovanje in pozivanje k drugačnemu delovanju pogosto označeno za prepolitično. Začetki »proti-časa« – in cikličnosti kot posledice – v oblikovanju segajo precej

331 MAO, Zapisnik IX. generalne skupščine (ICSID), tipkopis, Bruselj 1976, str. 43.

332 Prav tam.

333 Rancière, Je čas emancipacije minil?, str. 134.

dlje kot le tri desetletja nazaj. Mächtigt je v poročilu z milanskega kongresa leta 1983 zapisal:

»V času kongresa se je še siloviteje razvnela diskusija o aktualnih dogajanjih v oblikovanju, vezanih na najbolj razvite. Že od šestdesetih let naprej se kaže, da je funkcionalizem izgubil motivacijo v oblikovanju. Tako imenovana postindustrijska doba seveda ne razumeva zgodovinskega trenutka z obsojanjem industrije, čeprav ta ne more biti več izvor kulturnega navdiha.«³³⁴

Kljub več kot očitnemu aktivnemu konstruiranju reda dominacije s strani razvitih držav pa so konec sedemdesetih in v začetku osemdesetih let v mednarodnem svetu ICSID vendarle dopustili tudi premislek o alternativni, ki so jo sprožili jugoslovanski delegati in udeleženci iz Latinske Amerike. Leta 1980 so na 11. generalni skupščini v Parizu na podlagi dopolnjene pobude jugoslovanskih delegatov Vesne Popović in Saše J. Mächtiga sprejeli predlog za ustanovitev delovne skupine za »prihodnost in strukturo ICSID«. ³³⁵ Kot popotnico delovanju skupine so v poročilo generalne skupščine (pod člen 7.3.1.7 – ICSID FUTURE 79–81) v kontekstu regionalizacije zapisali, da naj se »spodbuja 'naravno' povezovanje članskih društev, z namenom izboljšanja komunikacije in interakcije. /.../ Slednje pa naj se odraža tudi v strukturi mednarodne organizacije.«³³⁶ Novonastalo skupino za prihodnost in strukturo ICSID (ICSID WG/FS) je vodil Britanec Peter Lord,³³⁷ med člane pa je bil imenovan tudi Mächtigt. V krovni delovni skupini so bili še Françoise Jollant (Francija), Frans van der Put (Nizozemska) in Jurij Solovjev (Sovjetska zveza). Poleg omenjene popotnice si je delovna skupina za ključno nalogo zadala preveriti možnosti sprememb statuta organizacije ICSID v smeri policentričnosti organiziranja, možnosti prenosa moči odločanja na posamezne regije ter vzpostavitev boljše komunikacije, sodelovanja in demokratičnosti med članicami ICSID. Mächtigova naloga v skupini je bila preučiti policentrične procese in praktične možnosti za implementacijo regionalizacije.

Med ključnimi prispevki poročila skupine ICSID WG/FS³³⁸ je bil predlog, naj organizacija ICSID sestopi s tako imenovane pozicije nadvladnega organa na pozicijo katalizatorja aktivnosti v članskih združenjih. Poudarek mora biti na enakopravnem prepletanju prakse, izobraževanja in promocije, ne pa na upravljanju in

334 MAO, Mächtigt, Poročilo: Kongres ICSID in generalna skupščina – Milano, oktober 1983, str. 3.

335 Skupina je poročilo za obravnavo na generalni skupščini v Helsinkih (1981) pripravila do aprila 1981. Gl. (vse MAO): *Mednarodne novice. Informacije*. ICSID; *ICSID News*, str. 1. Mächtigt, Poročilo s 1. sestanka posebne delovne skupine za ICSID v Vel. Britaniji. Mächtigt, *Report on the Working Group on the Future and Structure of ICSID*.

336 Mächtigt, *Report on the Working Group on the Future and Structure of ICSID*, str. 30.

337 Peter Lord, bodoči generalni sekretar in predsednik mednarodnega sveta ICSID, se je izkazal za ključno osebo, ki je od vsega začetka odkrito podpirala delovanje jugoslovanskih oblikovalcev v organizaciji ICSID. Korespondenca med Lordom in Mächtigom je ohranjena v arhivu MAO.

338 Mächtigt, *Report on the Working Group on the Future and Structure of ICSID*.

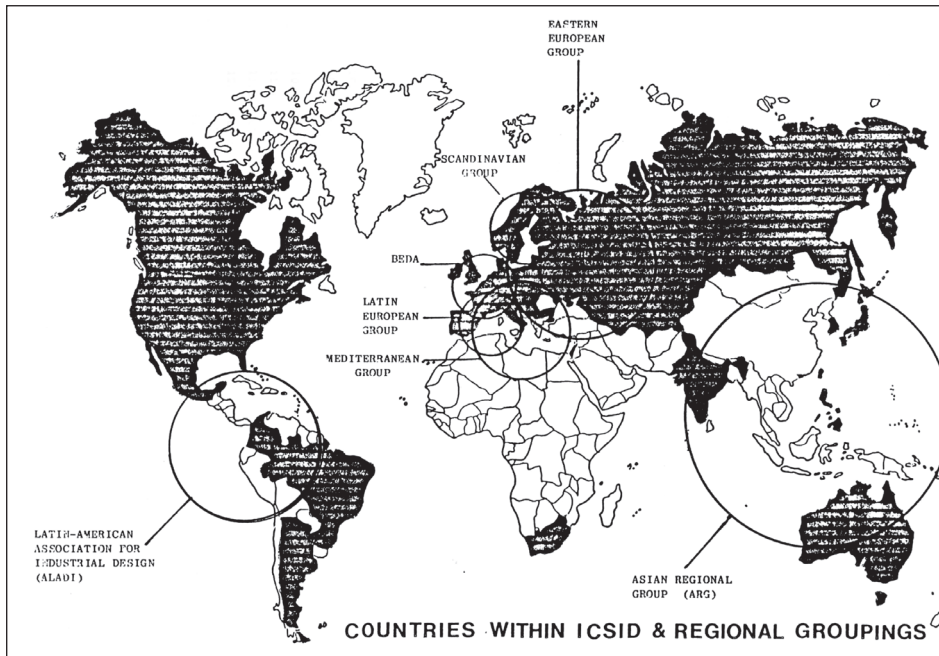

Sestanek delovne skupine za »prihodnost in strukturo ICSID«. Na fotografiji (od leve proti desni): Frans van der Put, Mary Mullin, Peter J. Lord, Saša J. Mächtig, Françoise Jollant. Pariz 1980.

Hrani: MAO, Ljubljana

izkazovanju prevlade. Člani skupine so policentričnost organizacije ICSID zasnovali na principu »samooskrbnih, samopromocijskih lokalnih (regionalnih) skupin, ki se združujejo okoli naravnih središč /.../. Pri povezovanju bodo pomembno vlogo imeli tudi dejavniki, kot so potreba, kultura in jezik, hkrati pa nobena regija ne more biti (izključujoče) ekskluzivna.«³³⁹ Kot primer dobre prakse je bila na področju platform za izmenjavo prepoznana jugoslovanska organizacija SPID YU. Med novoustanovljenimi regionalnimi skupinami pa je bila v svoji učinkovitosti izpostavljena predvsem organizacija ICSID Asian Regional Group, ki je začela delovati leta 1979. Kljub težnji po povezovanju regij z logiko geografije pa je v dokumentu večkrat poudarjeno, da regionalnost policentrizma ne sme biti pogojena z zemljevidom. Kot praktični primer so izpostavili državi Indijo in Pakistan, ki naj bi imeli (tudi sledeč povezavam znotraj gibanja neuvrščenih) več skupnega z državami Latinske Amerike kot pa s sosednjimi državami na Severu. Kot rezultat je nastala krajša študija s prvim predlogom potencialnih regionalnih skupin, ki bi

³³⁹ Prav tam, str. 30.

Zemljevid članstva ICSID in predlog regionalnega povezovanja

Report on the Working Group on the Future and Structure of ICSID, april 1981, str. 40.

Hrani: MAO, Ljubljana

na podlagi logike samoupravljanja skrbele za lastni razvoj in uravnoteženost glede na potrebe posameznih držav. Hkrati je Mächtigu na podlagi aktivne participacije v skupini po večletnih prizadevanjih leta 1992 uspelo kongres ICSID pripeljati tudi v Ljubljano, v takrat že samostojno Slovenijo. Prav tako ni zanemarljivo, da se mednarodna organizacija (ki od leta 2017 deluje pod imenom World Design Organisation – WDO) v javnosti še danes predstavlja kot globalna skupnost članskih organizacij šestih regij.³⁴⁰

KROJENJE PROSTORA IN ČASA

Izbrani primer kaže, da so slovenski (in jugoslovanski) oblikovalci, sledeč usmeritvam takratne jugoslovanske družbene ureditve, v mednarodni prostor aktivno umeščali ideje decentralizacije, da bi dosegli upoštevanje pogosto preslišanih glasov s tako imenovane periferije oblikovanja. Svoj pogled so usmerjali v razumevanje in oblikovanje celostnega pristopa v širšem kulturnem, družbenem

³⁴⁰ WDO | People | Regional Advisors and Community Liaisons.

in geografskem prostoru. S pomočjo oblikovanja so v načrtovanje in svoje delovanje uvajali dekolonizacijski diskurz ter pri tem zasnovali nov pristop k obravnavi spregledanih in neuvrščeni kultur prvini v oblikovanju. Glavni poudarek je bil namenjen razumevanju pomena in vloge aktivne participacije tako v stroki oblikovanja kot v skupnosti, pa tudi njene vloge v širši družbi.

Da pa jim je to uspelo, je bil pravzaprav potreben spor. Potreben je bil poskus utišanja, ali kot bi slednje poimenoval Rok Benčin, moral se je zgoditi »poskus prilastitve privilegijev mišljenja in ustvarjanja«. ³⁴¹ Kot odziv na dogodek so jugoslovanski oblikovalci z jasno kritiko, ki je razkrivala šibkost mednarodne organizacije, pokazali na to, da privilegiji niso last samooklicanih izbrancev, temveč so izvorno univerzalni. In na tej točki lahko zaznamo zametek emancipacije, ki po Benčinu »zahteva prekinitvev konsenza in odprtje spora, ki izpostavi navidez neprekoračljive družbene delitve«. ³⁴² Jacques Rancière je zapisal, da je politika emancipacije »odvisna od množenja tistih operacij subjektivacije, ki izumijo svetove skupnosti kot svetove nesoglasja«. ³⁴³ Prav to je uspelo Mächtigu in ostalim sodelujočim znotraj delovne skupine za prihodnost in strukturo ICSID. Uspelo jim je pokazati na navidez neprekoračljive družbene delitve med globalnim Severom in globalnim Jugom, te pa nato na podlagi vpeljave policentričnosti in razumevanja regionalnega pristopa povezati v nove svetove skupnosti z možnostjo tvorjenja lastnega glasu v globalni skupnosti. Uspelo jim je tudi pridobiti priznanje mednarodne organizacije o tem, da je svet skupnost pluralnih in enakopravnih glasov, pri čemer glas periferije ne ostane preslišan, temveč mu je podano zaupanje v samoorganiziranje in zmožnost sodelovanja. S tem pa – če opisano v praksi dejansko izvajamo – pravzaprav pridobimo vsi.

Dani primer je torej pokazal, da lahko z glasom z navidezne periferije in iz drugačnega vsakdana – in tak glas sta pomenila jugoslovanska neuvrščenost in socialistično samoupravljanje – s pomočjo praktičnih izkušenj vplivaš na širšo mednarodno skupnost. Krojiš prostor in čas. Je pa izbrani primer pokazal tudi to, da zgodovina in teorija oblikovanja glasove s periferije, torej glasove iz držav s sistemi, ki jih mednarodna skupnost obravnava kot nesprejemljive ali kot nevsakdanje eksperimente, hitro pozabita. Zato je nedvomno ena od nalog vseh nas, ki stojimo na ramenih te dediščine, da – sicer še vedno s periferije – na to vsakič znova opozarjamo. Da opozarjamo, da se pluralnosti glasov oblikovalski skupnosti ni treba bati, temveč je treba vse to, kar dnevno beremo v aktualnih knjigah zahodnih avtorjev – kako sodelovati, kako soustvarjati, kako dajati glas nosilcem zmožnosti – dejansko prakticirati v kontekstu zapisovanja zgodovine in teorije oblikovanja.

341 Benčin, *Med mimesis in aisthesis*, str. 214.

342 Prav tam, str. 218.

343 Rancière, *Nerazumevanje*, str. 75.

